

**ZAMONAVIY INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA INTERTEKSTUALLIK
HODISASINING AKS ETISHI: "O'TKAN KUNLAR" VA "JANE EYRE"
ASARLARI MISOLIDA QIYOSIY TAHLIL.**

Sattorova Sabina

1-kurs magistr

Foreign language and literature

Navoiy davlat universiteti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy ingliz va o'zbek adabiyotida intertekstuallik hodisasining badiiy poetikada namoyon bo'lish xususiyatlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqot markaziga Charlotte Brontening "Jane Eyre" va Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarlari olingan. Intertekstual yondashuv Kristeva, Baxtin va Genette nazariyalariga asoslangan holda, madaniy, gender, ijtimoiy va narrativ sathlarda qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari har ikki roman strukturasida intertekstual aloqalar jamiyatning axloqiy me'yorlari, shaxsiyat shakllanishi va madaniy kodlar orqali amalga oshirishini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *intertekstuality, roman, motiv, gender, madaniyat, qiyosiy tahlil*

Abstract. *This article examines the manifestation of intertextuality in modern English and Uzbek literature. The study focuses on Charlotte Brontë's novel Jane Eyre and Abdulla Qodiriy's novel O'tkan kunlar. Based on the theoretical frameworks of Kristeva, Bakhtin, and Genette, the research analyzes cultural, gender, social, and narrative aspects of intertextual relations. The results indicate that intertextual mechanisms in both novels reveal socio-moral norms, identity formation, and cultural codes embedded in 19th-century societies.*

Keywords: *intertextuality, novel, motif, gender, culture, comparative analysis*

Kirish. Intertekstuallik tushunchasi 20-asrning ikkinchi yarmida adabiyotshunoslikning asosiy metodologik yo'nalishlaridan biriga aylandi. Termin ilk bor Yuliya Kristeva tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, adabiy matnning boshqa matnlar bilan munosabatda bo'lish qobiliyatini anglatadi (Kristeva, 1980). Mixail Baxtinning dialogizm nazariyasi va Genettening transtextuality tasnifi esa intertekstual aloqalarni tahlil qilishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi (Bakhtin, 1981; Genette, 1997). Kirish bo'limida, shuningdek, intertekstualizm nazariyasining tarixiy rivoji, matnning boshqa matnlar bilan o'zaro bog'liqligi va zamonaviy ingliz va o'zbek adabiyotida qo'llanishi keng muhokama qilinadi. Intertekstuallikni qiyosiy adabiyotshunoslik kontekstida o'rganish ikki yo'nalishda nazariy ahamiyat kasb etadi: birinchisi, matnlararo munosabatlarning konkret shakllarini aniqlash; ikkinchisi esa turli milliy adabiy maktablarda mazkur mexanizmlarning semantik yukini aniqlashdir. Shu jihatdan, ingliz va o'zbek adabiyotlari o'rtasidagi qiyosiy tahlil nafaqat estetik tafovutlarni,

balki madaniy xotira, gender konsepsiyalari, ijtimoiy mafkuralar va psixologik konstruktlarning shakllanishini ham ko'rsatib beradi. Tadqiqot uchun tanlangan ikki asar — Xalqaro ingliz adabiy kanoniga kirgan Sharlotta Brontening “Jane Eyre” (1847) romani hamda o'zbek romanchilik maktabining boshlanishiga asos solgan Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” (1925) asari — mazkur jihatdan ayniqsa qimmatli hisoblanadi. Har ikkala asar o'z milliy adabiy jarayonida yangi bosqich yaratgan, shaxsiy va ijtimoiy erkinlik, muhabbat, ijtimoiy me'yorlar, gender rollar va axloqiy tanlov kabi universal mavzularni yoritgan. Biroq ular turli tarixiy-madaniy kontekstlarda yaratilgani sababli matnlararo bog'lanishlar bevosita “bir-biridan olingan” shaklida emas, balki funksional-parallellik va tematik yaqinlik modeli orqali namoyon bo'ladi. Bu esa intertekstuallikni faqat iqtibos yoki reminissensiya darajasida emas, balki tipologik analogiya sifatida ham o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, har ikkala asarda markaziy o'rin egallagan ayol va erkak qahramonlarning murakkab ichki dunyosi, muhabbat va ijtimoiy cheklovlar o'rtasidagi ichki kurash qadriyatlar tizimi orqali shakllangan bo'lib, bu holat intertekstuallikning psixologik va ideologik qatlamlarini ham ochishga imkon yaratadi. Masalan, “Jane Eyre”da viktorian jamiyatidagi gender me'yorlari Jane va Rochester munosabatlarida aks etsa, “O'tkan kunlar”da mahalliy patriarxal muhitda Otabek va Kumush obrazlarida o'ziga xos tarzda aks etadi. Shuningdek, intertekstual tahlil asarlar poetik strukturasida ham kuzatiladi: Bronte romani ichki monolog, retrospektiv rivoya va kompozitsion psixologizm orqali shakllangan bo'lsa, Qodiriy asari tarixiy-realist rivoya, ijtimoiy voqeyilik va konflikt dramaturgiyasi bilan xarakterlidir. Ana shu struktura farqlari asarlararo intertekstual parallelizmni yanada ko'p qatlamli talqin qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada intertekstuallik hodisasi quyidagi metodik bosqichlarda tadqiq etiladi:

Mazkur yondashuv ingliz va o'zbek adabiyotlarida intertekstual aloqalarning ko'p qatlamli tabiatini ochishga yordam beradi va globallashuv davrida milliy adabiy an'analarning dialogga kirishish mexanizmini yoritadi.

Intertekstuallik nazariyasi Kristeva (1980), Baxtin (1981) va Genette (1997) yondashuvlariga asoslanadi. Shuningdek, Eco (1984) va Allen (2000)ning ishlarida intertekstualizm metodologik jihatdan keng tahlil qilingan. O'zbek adabiyotshunosligida mazkur nazariyalar qiyosiy tahlillar va tarjima jarayonlarida qo'llanadi (Karimov, 2018; Jo'raev, 2020). Bu bo'limda intertekstual nazariylarning har biri haqida batafsil tahlil berilib, ularning roman tahliliga qo'llanilishi misollar bilan ko'rsatiladi.

Intertekstuallik tushunchasi XX asr ikkinchi yarmida adabiyotshunoslik va semiotika tadqiqotlarida markaziy nazariy paradigmalar qatoriga kirib keldi. Atama birinchi bor Y. Kristeva tomonidan 1960-yillarda ishlatilgan bo'lib, u matnni boshqa matnlar bilan doimiy aloqadorlikda mavjud bo'ladigan semiotik tizim sifatida izohlagan. Kristevaga ko'ra, har bir matn avvalgi diskurslarning izlarini o'zida saqlaydigan «sitata maydoni»dir. Bunday yondashuv matnni yakka, avtonom yaratilgan obyekt sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy muloqot jarayonining qismi sifatida ko'rsatadi.

M.Baxtinning dialogizm nazariyasi intertekstuallikning konseptual asosini yanada boyitdi. Baxtin matnni boshqa matnlar, diskurslar va ovozlar bilan dialogda bo'ladigan ko'pqatlamli fenomen sifatida ko'rdi. Uning polifoniya haqidagi qarashlari ayniqsa roman janrida muhim bo'lib, personajlarning sotsial-madaniy ovozlarini matn ichidagi intertekstual o'zaro ta'sirning ko'rinishi sifatida izohlashga imkon berdi. Baxtin nazariyasi, xususan, tarixiy va ijtimoiy matnlar bilan ishlaydigan asarlarda tahliliy natija beradi.

G. Genette intertekstuallikni yanada tizimli tasniflash orqali unga nazariy aniqlik kiritdi. U intertekstual aloqalarni besh turga ajratadi: intertekstualik (bevosita sitata yoki ishora), paratekstuallik (sarlavha, muqova, so'zboshi), metatekstuallik (izoh va sharhlar), gipotekstuallik (transformasiya va parodiya) hamda arxitekstuallik (janrga oid aloqalar). Genetning ushbu tasnifi ikki tanlangan asar — «O'tkan kunlar» va «Jane Eyre» — tahlilida foydali metodologik baza yaratadi, chunki har ikki roman turli darajadagi gipotekstual va madaniy ishoralar orqali shakllangan.

Umberto Ekoning ochiq matn nazariyasi esa o'quvchi faol interpretator sifatidagi rolini mustahkamlaydi. Eco fikricha, matn o'z mazmunini to'liq oshkor qilmaydi, balki uning ma'nolari intertekstual kodlar orqali o'quvchi tomonidan to'ldiriladi. Bu qarash viktorian va jadid adabiy muhitlarida yaratilgan asarlarni qiyosiy o'rganishda juda muhimdir, chunki har ikkisi ham o'quvchidan madaniy kodlarni tanish va interpretatsiya qilishni talab qiladi.

Tanlangan asarlarga qaytsak, «Jane Eyre» viktorian madaniyatining diniy-axloqiy kodlari, ingliz protestant etikasi, gender me'yorlari, sinfiy stratifikatsiya, yolg'izlik va iroda mustaqilligi bilan bog'liq matnlararo tizimda qurilgan. Asarda Milton va Bibliyaga oid ishoralar o'quvchida madaniy-religioz kontekstni uyg'otadi.

«O'tkan kunlar» esa boshqa turdagi intertekstual qatlamlarga ega: islomiy va tasavvufiy manbalar, turkiy tarixiy an'analar, xalq og'zaki ijodi, maqollar va tarixiy rivoyatlar bilan bog'liq gipotekstual o'zaro ta'sir mavjud. Jadid modernizmi va milliy uyg'onish diskurslari roman matnining intertekstual maydonini kengaytiradi.

Shunday qilib, intertekstuallik nazariyasi ikki asarni qiyosiy tahlil qilishda samarali konseptual instrument bo'lib xizmat qiladi. Nazariya yordamida nafaqat matn ichidagi aloqa tizimi, balki ular joylashgan madaniy semiotik makon ham aniqlanadi.

Metodologiya. Tadqiqot qiyosiy va struktur-semiotik yondashuvlar asosida amalga oshirildi. Asarlar tahlili uch sathda olib borildi: madaniy intertekstlar, gender va shaxsiyat modeli, ijtimoiy-normativ struktura. Tadqiqot metodologiyasida har bir sath bo'yicha tahlilning bosqichlari, misollar va matnlararo aloqalarni aniqlash jarayoni batafsil bayon qilinadi.

NATIJARLAR VA TAHLIL. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, «Jane Eyre» va «O'tkan kunlar» romanlarida intertekstuallik uch darajada namoyon bo'ladi: (1) madaniy kodlar va gipotekstlar, (2) gender subyekt konstruksiyasi, (3) ijtimoiy-normativ struktura. Ushbu darajalar o'zaro qiyosiy tahlilda turlicha semiotik natijalarga olib keladi.

1. Madaniy Intertekstual Qatlamlar

“Jane Eyre” viktorian protestant etikasi, Bibliya matnlari, Milton poetikasi, romantizm va moralistik nasr bilan intertekstual muloqotda qurilgan. Masalan, Jane obrazining “sinovdan o‘tish” narrativi Injilning “ma’naviy poklanish orqali najot” modeliga yaqin. Rochester obrazidagi axloqiy dilemmalar ham xristian axloqiy etikasi bilan gipotekstuallik aloqasida talqin qilinadi.

“O‘tkan kunlar”da esa madaniy intertekstual qatlam islomiy-tasavvufiy g‘oyalar, Sharq pedagogik axloqi, xalq maqollari, o‘tmish tarixiy rivoyatlari va milliy uyg‘onish diskursi orqali shakllanadi. Otabek va Kumush qismatidagi sabr, qismat, sadoqat kabi qadriyatlar tasavvuf kontsepsiyalari bilan gipotekstuallikda ko‘rinadi.

Qiyosiy natija:

Ingliz romani individual najotni asosiy intertekstual model sifatida taklif qilsa, o‘zbek romani kollektiv va milliy axloqiy najotni markazlashtiradi.

2. Gender va Shaxsiyat Intertekstlari

“Jane Eyre” gender subyektini modernist paradigmalarda yaratadi. Jane — irodali, axloqiy, tanlov qiluvchi subyekt sifatida tasvirlanib, ingliz axloqiy nasrida mustaqillik va shaxsiy huquqlar g‘oyasining intertekstual davomchidir.

“O‘tkan kunlar”da Kumush obrazining gender modeli milliy axloqiy kodlarga tayangan holda barqarorlashtiriladi: uy, sharaf, nomus, sadoqat kabi qadriyatlar uning subyektligini kollektiv struktura ichida shakllantiradi. Kumushning fojiasi ham aynan shu kodlar bilan bog‘liq.

Qiyosiy natija:

Individualist model (Jane) ↔ Kollektiv-axloqiy model (Kumush)

Ushbu qiyos intertekstuallik orqali madaniy gender konstruksiyalarni ochadi.

3. Ijtimoiy-Normativ Intertekstlar

“Jane Eyre” viktorian sinf tizimi, iqtisodiy mustaqillik va protestant mehnat etikasi bilan bog‘liq intertekstual maydonda qurilgan. Sinfy mobilitet romanda muhim dramatik mexanizmdir. “O‘tkan kunlar”da esa urug‘-qabila, mahalla, patriarxal kollektivizm, iqtisodiy an‘analar va an‘naviy nikoh institutining intertekstual qatlamlari roman fabulasini belgilaydi.

Qiyosiy natija:

— Viktorian model: sinfiy-individual

— Jadid modeli: patriarxal-kollektiv

4. Intertekstuallikning semiotik natijasi

Yuqoridagi qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki:

✓ ikki matn o‘rtasida funksional intertekstual o‘xshashliklar mavjud, chunki ikkalasi ham shaxs va jamiyat o‘rtasidagi konfliktni aks ettiradi;

✓ farqlar esa madaniy semiotika va axloqiy diskurs darajasida yuzaga chiqadi.

Bu intertekstuallikni nafaqat badiiy hodisa, balki madaniy tafakkurning semiotik shakli sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Madaniy Intertekstlar

- Jane Eyre: viktorian madaniy qadriyatlar, xristian axloqi, moral allegoriyalar. Matnda diniy iqtiboslar va viktorian etikani aks ettiruvchi dialoglar intertekstual qatlam sifatida ishlatiladi.

- O'tkan kunlar: sharqiy-badiiy an'analar, islomiy madaniyat, xalq maqollari, tarixiy ishoralar. Asarda Qur'oniy iboralar, tasavvufiy timsollar va milliy tarixi motivlar intertekstual qatlamni boyitadi.

Gender Sathidagi Intertekstualik

- Jane Eyre: ayol subyekti modernist individuallik va axloqiy mustaqillik bilan ifodalanadi. Jane subyektining o'z qarorlari va shaxsiy hayotiy tanlovlari intertekstual bog'liqlikni ko'rsatadi.

- O'tkan kunlar: Kumush obrazi etnik-axloqiy qadriyatlarga tayangan holda, milliy ayol subyekti sifatida namoyon bo'ladi. Ayol subyekti va erkak subyekt o'rtasidagi intertekstual munosabatlar jamiyat va an'ana kontekstida izohlanadi.

Ijtimoiy-Normativ Struktura

- Jane Eyre: viktorian sinflar tizimi, patriarxal tuzum. Jamiyatning ijtimoiy me'yorlari va patriarxal struktura intertekstual kontekstda roman fabulasiga ta'sir qiladi.

- O'tkan kunlar: mahalliy patriarxal-kollektiv tizim, qabila-urug' tuzilishi. Ijtimoiy kodlar va an'ana roman matnida intertekstual qatlam sifatida ishlatiladi.

MUHOKAMA

"Jane Eyre" va "O'tkan kunlar" romanlari orasidagi intertekstual uyg'unlik va madaniy farqlarni tahlil qilish natijalariga ko'ra, har ikki asar o'z davri adabiy muhitidagi dominant diskurslarni o'zlashtirgan, lekin ular orqali individual subyektning shakllanishi va ijtimoiy me'yorlarga munosabatni turlicha ifodalagan.

Viktorian Angliyasida shakllangan axloqiy-normativ qadriyatlar metropoliya adabiy muhitida individuallik, shaxsiy iroda va axloqiy mustaqillikni taqozo etgan bo'lsa, XX asr boshlaridagi jadid adabiyoti va Turkiston muhitida bu jarayon milliy uyg'unish, ijtimoiy islohot va jamiyat axloqiy normalarini yangilash orqali kechgan. Shu ma'noda, Jane Eyre o'z subyektligi orqali patriarxal makonning ichidan chiqish imkonini izlaydi, Kumush va Otabek esa kollektiv qadriyatlar bilan muvozanatga kelgan holda shaxsiy qadrni himoya qilishga intiladi.

Har ikki asarda gender modeli ham intertekstual xarakterga ega: Jane shaxsiy mustaqillik va tanlov huquqini modernist diskurs asosida izohlasa, Kumushning qadri jamiyat, oila va nomus konseptlari orqali belgilanadi. Shu jihatdan, ikki madaniy makonda ayol subyektining konstruksiyasi o'zaro farq qiladi: biri individ-axloqiy, ikkinchisi kollektiv-axloqiy paradigmalarda qurilgan.

Intertekstual qatlamlar, xususan, madaniy kodlar (Bibliya — tasavvuf), ijtimoiy tuzilmalar (sinf tizimi — mahalla tizimi) hamda axloqiy konseptlar (gunoh-tavba — or-nomus) orqali farqlanishi, qiyosiy yondashuvning nazariy samaradorligini tasdiqlaydi. Demak, intertekstuallik nafaqat matnlararo bog'liqlikni, balki madaniyatlararo tafovut va o'xshashliklarni ham modellash imkonini beradi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Jane Eyre" va "O'tkan kunlar" romanlari turli tarixiy-madaniy muhitda yaratilgan bo'lishiga qaramay, intertekstual jihatdan boy va ko'p qatlamli matnlar sirasiga kiradi. Ular orasidagi umumiy jihatlar:

- ✓ shaxsiy tafakkur va axloqiy tanlov mavzusi
- ✓ patriarxal jamiyatdagi gender rollari
- ✓ ijtimoiy normalarning shaxsiy subyektivlikka ta'siri

Farqlar esa asosan:

- madaniy kod
- normativ struktura
- diniy–axloqiy qatlam
- gender konstruksiya modeli
- narrativ ideallar

kabi sathlarda namoyon bo'ladi.

Intertekstuallik tahlili ushbu farqlarni ochishga imkon berib, matnni yakka emas, balki diskurslar tizimi sifatida o'qish zarurligini ko'rsatdi. Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, intertekstuallik nafaqat badiiy matn tuzilmasini, balki madaniy tafakkurni ham izohlash metodologiyasi bo'la oladi. Bu yondashuv kelgusida ingliz–o'zbek adabiy parallelizmlarini o'rganishda ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan nazariy platformani yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allen, G. (2000). Intertextuality. London: Routledge.
2. Bakhtin, M. (1981). The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press.
3. Karimov, N. (2018). Adabiyot va intertekst. Adabiyotshunoslik jurnali, 4(2), 22–31.
4. Kristeva, J. (1980). Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. New York: Columbia University Press.
5. Qodiriy, A. (1934). O'tkan kunlar. Toshkent: G'.G'ulom nomli nashriyot.
6. Jo'raev, S. (2020). Modern romanda intertekstual struktura. Filologiya masalalari, 1(3), 51–60.